

روش‌های تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن

در علوم انسانی

ویرایش ششم

تألیف:

دکتر عزت‌الله نادری

استاد دانشگاه تربیت معلم - استاد واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی

استاد افتخاری دانشگاه دیکن استرالیا

و

دکتر مریم سیف‌نراقی

استاد دانشگاه علامه طباطبائی - استاد واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی

استاد افتخاری دانشگاه دیکن استرالیا

اربابان

نشر اربابان

روش‌های تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی (ویرایش ششم)، مؤلفان: دکتر عزت‌الله نادری و دکتر مریم سیف نراقی. - تهران: ارسباران، ۱۳۹۲.
[چهار] ۲۴۸ ص - مصور

ISBN : 978 - 964 - 6389 - 92 - 2

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.
یادداشت: ویراست اول این کتاب در سال ۱۳۵۹ تحت عنوان «روش‌های تحقیق در علوم انسانی با تأکید بر آموزش و پرورش» از مریم سیف نراقی و عزت‌الله نادری منتشر شده است.
عنوان دیگر: روش‌های تحقیق در علوم انسانی با تأکید بر آموزش و پرورش
موضوع: علوم انسانی -- روش‌شناسی
شناسه افزوده: سیف نراقی، مریم، ۱۳۲۴-
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۲ ۹ ر ۹۴ س / AZ ۱۰۱ /
رده‌بندی دیوید: ۰۰۱/۳
شماره کتابشناسی ملی: ۳۱۰۱۷۹۰

کلیه حقوق قانونی و شرعی برای ناشر محفوظ است. تکثیر تماماً یا قسمتی از این اثر به صورت حروفچینی و چاپ مجدد، چاپ افست، پلی‌کپی، فتوکپی و انواع دیگر چاپ ممنوع است. نقل مطالب به صورت معمول در مقاله‌های تحقیقاتی با ذکر نام کامل ناشر کتاب آزاد است. متخلفان به موجب بند ۵ از ماده ۲ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان و هنرمندان، تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

پست الکترونیکی
panahir91@yahoo.com

ارسباران
ناشر ارسباران

آدرس اینترنتی
www.arasbaranpub.com

روش‌های تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی
(ویرایش ششم)

مؤلفان: دکتر عزت‌الله نادری و دکتر مریم سیف نراقی

ناشر: نشر ارسباران

نوبت چاپ: دهم، تابستان ۱۳۹۲

تعداد صفحات: ۲۷۲ صفحه

شمارگان: ۵۰۰

قیمت: ۱۱۰۰۰۰۰ ریال

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: طیف‌نگار

ISBN : 978 - 964 - 6389 - 92 - 2

شابک : ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۶۳۸۹ - ۹۲ - ۲

مرکز بخش: تهران - خیابان زرتشت غربی، بین خیابان پنجم و ششم، پلاک ۶۳

تلفن: ۸۸۹۷۳۳۵۸-۹ تلفکس: ۸۸۹۶۲۷۰۷

پیشگفتار نخست

محقق مؤمن و متعهد در تمام مراحل تحقیق به فکر آزمودن فرض خود است، نه اثبات آن.

«مؤلفان»

الگو و ماهیت تحقیق علمی در علوم انسانی و تربیتی، از علوم مادی و فیزیکی گرفته شده و هدف آن «حقیقت‌یابی» و «فهم‌جویی در کینه مطلب» بوده و هست. به عبارت دیگر، تحقیق را می‌توان کوشش‌هایی سازمان‌یافته تلقی کرد که محقق را در روشن‌سازی حقیقت یک موضوع، یاری می‌کند. گاهی، محقق «واقعیت»، یعنی «آنچه که هست» را بر می‌گزیند و از طریق یک سلسله تلاشها، به نام «تحقیق» به دنبال درک «حقیقت» آن، یعنی «آنچه که باید باشد» کاوش می‌کند.

کاربرد روشهای تحقیق در حوزه علوم انسانی و تربیتی، از گذشته‌های دور همواره مد نظر دانشمندان بوده است، اما پیدایش مصداق علمی این کاربرد را باید از ابتدای قرن بیستم به بعد دانست. هشتاد سال اخیر را می‌توان فصلی دگرگون‌ساز، در ایجاد سبادهای نوین تحقیقات و کاربرد آنها در حوزه‌های علوم انسانی و تربیتی تلقی کرد، چرا که در طی این مدت، در علوم انسانی و تربیتی تحقیقات وسیع و دامنه‌داری آغاز شد و به سرعت گسترش یافت؛ زمینه‌های مختلف این علوم کشف و بازشناسی گردید، علما و محققان فراوان گشتند، تعداد تحقیقات در حوزه‌های یادشده به نحوه شگفت‌آوری افزایش یافت و حاصل آنها در زمینه‌های مختلف علوم انسانی و تربیتی، اثراتی ماندگار بود که این روند، همچنان ادامه دارد.

متأسفانه در ایران، کاریست روشهای علمی تحقیق، بالاخص بهره‌گیری از این روشها در بررسی مسایل انسانی و تربیتی، سابقه چندانی ندارد و به همین سبب، منابعی که از سوی محققان و مؤلفان در این زمینه‌ها نوشته شده و انتشار یافته‌اند، بسیار اندک می‌باشد. فراوانی و

اهمیت مطالب و مفاهیم در زمینه‌های مختلف و متفاوت تحقیق علمی در علوم انسانی و تربیتی، آنچنان است که در یک مجموعه نمی‌گنجد و به همین لحاظ، مطالب این کتاب به اختصار بر «شناساندن اصول و روش‌های علمی تحقیق» متمرکز گردیده و امید نگارندگان بر آن است که این مختصر بتواند محققان را در رسیدن به حقیقت مسایل و مطالب علمی کمک کند و احتمالاً، تصمیم‌گیری‌های منطقی و عقلانی آنان را بر پایگاهی مستحکم استوار نماید.

در اینجا لازم می‌دانیم که از کلیه دانشجویانی که سالها با شرکت مفید خود، و با طرح سؤالات متعدد در غنی‌تر نمودن این کتاب ما را یاری کرده‌اند، به ویژه آقای سیدمحمد مهدی ضوابطی دانشجوی فوق‌لیسانس دانشگاه تربیت معلم که در روان‌سازی متن این کتاب کمک نموده‌اند، تشکر کنیم.

توفیق جویندگان حقیقت را از خداوند متعال خواهانیم

عزت‌الله نادری

مریم سیف نراقی

تیرماه ۱۳۵۹

پیشگفتار تجدیدنظر اول

با حمد و سپاس خداوند مَنان که به ما توفیق اندیشیدن مجدد درباره کتاب «روش‌های تحقیق در علوم انسانی» را عنایت فرموده و نیز با تشکر فراوان از همه حقیقت‌جویان و دانش‌پژوهان، که با ایراد نکته‌ها و ابراز نظرات با ارزش خویش ما را در رستارسازی مفاهیم اساسی «روش علمی کشف حقیقت و دانش نو» یاری داده‌اند، و با قدردانی مجدد از زحمات همکار محترم آقای سیدمحمد مهدی ضوابطی، تیسیرانی تکاملی را در برخی از فصول کتاب حاضر به عمل می‌آوریم.

ناگفته نماند که هدف از تألیف این کتاب، بیان روش‌های تحقیق در علوم انسانی است و تأکیدی که بر «علوم تربیتی» شده، تنها به لحاظ وجود پاره‌ای مثالها می‌باشد که از حوزه علوم تربیتی انتخاب گردیده است. خوشبختانه بسیاری از صاحب‌نظران علوم انسانی این نکته را تشخیص داده و کتاب مذکور را در سایر شعب علوم انسانی نیز تدریس نموده و تنها مثالها را مطابق با رشته و تخصص مورد تدریس خویش، تغییر داده‌اند.

به همین مناسبت، پس از گذشت کمتر از یک سال از بازگشایی دانشگاهها، چاپ اول کتاب حاضر نایاب گردیده، و مراجعات مکرر، ما را به انجام وظیفه تجدیدنظر و طبع کتاب رهنمون ساخت.

تجدیدنظر و تغییرات تکاملی که در کتاب لحاظ گردیده، حاصل نبردهای ذهنی ما با دوستان عزیز دانشجوی در مباحثه‌های مفید کلاسی بوده است. امید آنکه با بازگشایی دوره‌های کارشناسی ارشد و بهره‌گیری بیشتر از فصول پنجم و ششم این کتاب بتوانیم چاپهای بعدی آن را با تغییرات و اضافات غنی‌تری عرضه داریم.

عزت‌الله نادری و مریم سیف نراقی

آذرماه ۱۳۶۳

بیشگفتار تجدیدنظر دوم

فرصتی را که خداوند قادر متعال به ما داد تا بتوانیم بار دیگر از این طریق با شما عزیزان قدرشناس و نکته‌سنج ارتباط برقرار کنیم، بسیار ارج می‌نهیم و از این بابت بی‌نهایت شاکر هستیم.

نخست، با کمال تأسف و ملال باید عرض کنیم که در زمان تجدیدنظر اخیر دوست و همکار محترم و عزیز، مرحوم جناب آقای سید محمد مهدی ضوابطی در میان ما نیست و ما از نظرات و پیراستاری ایشان در قسمتهای جدید مجروم بودیم. امید است ایشان که همواره مردی سخت‌کوش و خوش‌فکر بودند در جوار رحمت حق مقامی بس والا داشته باشند، انشاءالله تعالی.

اما در باب تجدیدنظر اخیر باید به اطلاع برسانیم که غیر از تغییرات تکاملی که در قسمتهایی از کتاب منظور گردیده است، دو فصل جدید یکی با عنوان «نمونه‌گیری و چگونگی آن در تحقیقات علوم انسانی» و دیگری تحت نام «چگونگی ارزشیابی مقالات، گزارشات و رسالات تحقیقی» به کتاب اضافه شده است. انشاءالله این دو فصل و به‌ویژه فصل «چگونگی ارزشیابی مقالات...» بتواند در جهت تأمین نیاز به الگویی مناسب برای ارزشیابی فعلیتهای تحقیقاتی رو به افزایش کشور اسلامی ایران به لحاظ توجه به امر تحقیق و نیز گسترش برنامه‌های کارشناسی ارشد و دکتری قدمی مثبت باشد.

به امید رحمت و بخشایش حق تعالی

عزت‌الله نادری و مریم سیف نراقی

بهار ۱۳۶۸

پیشگفتار تجدیدنظر سوم

بارالها زبان و ذهنمان از حمد و سپاس به درگاه تو قاصر است و نمی‌دانیم چگونه شکرگزار رحمت تو باشیم که به ما فرصت عطا فرمودی تا بار دیگر رشد و اعتلای ذهنی را که به برکت الطاف بیکران تو عایدمان شده است، عرضه داریم.

عزیزان گرانقدر و نازکدین در تجدیدنظر اخیر غیر از اعمال اصلاحات چاپی، تغییرات تکاملی نیز در فصلهای اول، سوم و چهارم صورت گرفته و ضمناً در بخش «برای مطالعه و آشنایی بیشتر» فهرست کتابها و منابع مربوط به مباحث تحقیقی و مرتبط به آن از ۲۳ مورد به ۱۳۴ مورد افزایش یافته است. امیدواریم این خدمت ناچیز مورد قبول حق تعالی و نیز مورد استفاده شما بزرگواران قرار گیرد.

التماس دعا

عزت‌الله نادری و مریم سیف نراقی

بهار ۱۳۷۳

پیشگفتار تجدیدنظر چهارم

شکر بیکران به درگاه حق تعالی که برای پنجمین بار به ما فرصت داد در خصوص کتاب حاضر با شما عزیزان تیزبین، تمیزدهنده و فهیم ارتباط برقرار کنیم.

گرامیان ررف‌اندیش نکته‌ای را که در پیشگفتار تجدیدنظر اول متذکر شدیم، این بار نیز مجدداً تکرار می‌کنیم که هدف از تألیف این کتاب بیان روشهای تحقیق و نکات اساسی مرتبط با تحقیق به‌طور اعم در علوم بشری و به‌طور ویژه در علوم انسانی (با ذکر مثالها و مصادیقی در علوم تربیتی) است. با حس‌سنجی و مباحثات از این همه تفاهم و درک درست در جامعه علمی کشور، به استحضار می‌رساند که استادان محترم رشته‌های مختلف از جمله رشته‌های فنی مثل عمران و ... کتاب حاضر را مورد استفاده قرار می‌دهند و از آن در تدریس و تحقیق خویش و تنها با تغییر و تبدیل مثالها بهره می‌گیرند^(۱).

لذا ما با درک این مهم، خود را ناگزیر می‌بینیم تا از هر لحظه برای اعتلای ذهنی خویش در خصوص این کتاب بهره جویم. بنابراین در تجدیدنظر اخیر غیر از اعمال اصلاحات چاپ قبلی، تغییرات تکمیلی در جهت درک بنیادی برخی از مفاهیم و مسایل تحقیق در مقوله‌هایی از جمله: فرض، انتخابهای اساسی در تحقیق، مراجع و منابع برای انتخاب موضوع تحقیق، محدودیتها در تحقیق، تحقیق عملی، تحقیقات مشارکتی، نمونه و عوامل مؤثر در تعیین حجم یا اندازه نمونه به‌عمل آمده است. همچنین در تکمیل پیوستها به‌ویژه در بخش «برای مطالعه و آشنایی بیشتر» فهرست کتابها و منابع مربوط به مباحث تحقیقی منتشر شده در زبان فارسی از ۱۳۴ مورد به ۱۷۸ مورد افزایش یافته است. امیدواریم این خدمت ناچیز مورد قبول حق تعالی و نیز مورد استفاده شما بزرگواران قرار گیرد.

محتاج دعای خیر

عزت‌الله نادری و مریم سیف نراقی

۲۸ تیر ۱۳۸۰

۱- «ابزار عمومی تحقیق»، تألیف علی فاخر (دکترای مهندسی ژئوتکنیک، استاد گروه مهندسی عمران دانشکده فنی دانشگاه تهران)، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۸.

پیشگفتار تجدیدنظر پنجم

نمی‌دانیم چگونه مراتب شکرگزاری خود را به درگاه حق تعالی ابراز داریم و از همین نادانی خویش مسروریم، زیرا واژه‌ها را قاصر و راهکارها را ناقص می‌یابیم و تنها خاضعانه و متمرکز به او می‌اندیشیم و این لحظه‌ها را ارج می‌نهیم.

این بار که ایزد یکتا پس از نخستین انتشار کتاب حاضر برای پنجمین بار به ما فرصت عطا فرمود تا حاصل تجربیات و اندیشه‌های خود را به شرح زیر به حضور شما اندیشمندان عرضه داریم، بسیار خرسندیم.

همان‌گونه که مستحضر هستید، این کتاب برای اولین بار در سال ۱۳۵۹ منتشر گردید و تاکنون توسط ناشرین مختلف بیش از سی بار به زور چاپ آراسته شده است. در آستانه تجدیدنظر پنجم، ناشر کتاب نیز تغییر یافته و امید است این تغییر که به منظور دسترسی آسان‌تر به کتاب صورت گرفته است همراه با تغییرات تکاملی که در متن از نظر می‌گذرد، بیش از پیش موجب رضایت عزیزان را فراهم کند.

اما در خصوص تغییرات، نخست باید به اضافه شدن فصل جدیدی (فصل نهم کتاب حاضر) به نام «تفاوتها و تشابهات تحقیقات کمی و کیفی» اشاره کنیم. زیرا کم‌توجهی به این تفاوتها و تشابهات سبب بروز مناقشات بی‌مورد و بیهوده در جامعه علمی و نهایتاً واماندن از درک درست «تحقیق علمی» است.

ثانیاً، توجه خوانندگان گرامی را به اضافه‌ها تکمیلی از جمله آنچه در خصوص تبیین و توضیح نوع‌بندی تحقیقات در فصل دوم آمده است، جلب می‌کنیم.

ثالثاً، آنچه باعث غرور ماست افزایش روزافزون منابع مکتوب به زبان فارسی در موضوع تحقیق و مباحث مرتبط با تحقیق است. اگر به جریان رشد این مقوله در نظام علمی و آموزشی کشور توجه شود، همان‌گونه که از چاپهای اول این کتاب بر می‌آید، در آن کتاب برای نخستین بار (در ایران) فهرستی از کتابهای موجود (تألیف یا ترجمه) در مبحث تحقیق و مطالب مرتبط ذیل

عنوان «برای مطالعه و آشنایی بیشتر» فراهم آمده بود؛ در آن سالها شمار این کتابها ذیل عنوان یادشده حداکثر بیست و چند مورد است. اما اکنون در این ویرایش شمار این فهرست به حدود ۳۰۰ عنوان کتاب مرتبط با مباحث تحقیق رسیده است که خود افتخاری است برای جامعه علمی کشور که در ظرف کمتر از سی سال درباره یک موضوع حدود سیصد کتاب توسط اندیشمندان همین مرز و بوم تألیف یا ترجمه شده است و به جرأت می‌توان گفت که برخی از این کتابها در سطح جهان به عنوان مرجع در موضوع تحقیق مطرح است. در خاتمه از تمام همکاران گرامی و دانشجویان عزیز که سالهای متمادی ما را در غنی‌سازی و رشد این مجتوا یاری نموده‌اند، تشکر می‌کنیم.

التماس دعا

عزت‌الله نادری و مریم سیف نراقی

آذر ۱۳۸۵